

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Булатова О.В., Захарова О.В.,
Карпенко О.І., Федоров Е.В.

**ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА КРАЇН
В УМОВАХ СУЧАСНИХ ГЛОБАЛЬНИХ
ТРАНСФОРМАЦІЇ:
ВИКЛИКИ, ЗАГРОЗИ, РИЗИКИ**

Київ, 2024

УДК 338.23

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Маріупольського державного університету
Міністерства освіти і науки України
(протокол № 13 від 20.06.2024 р.)*

Рецензенти:

Борзенко О.О., доктор економічних наук, професор, завідувач сектору міжнародних фінансових досліджень ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

Ліщинський І.О. доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародної економіки Навчально-наукового інституту міжнародних відносин ім. Б.Д. Гаврилишина

Резнікова Н.В. доктор економічних наук, професор, професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Навчально-наукового інституту міжнародних відносин КНУ імені Тараса Шевченка

Булатова О.В., Захарова О.В., Карпенко О.І., Федоров Е.В.
Економічна безпека країн в умовах сучасних глобальних трансформацій: виклики, загрози, ризики/за загальною редакцією д.е.н., проф. О.В. Булатової. . – Місто: Київ: МДУ, 2024. – 290 с.
(наукове видання)

ISBN

У монографії досліджуються сучасні процеси безпекового розвитку країн. Висвітлено ієрархію рівнів економічної безпеки в контексті сучасної просторової структури світового господарства, визначено особливості формування регіональних комплексів безпеки. Досліджено сучасні науково-методичні засади дослідження вимірювання рівня безпеки та моніторингу її стану. Проаналізовано динамічні зміни глобальних трансформацій, визначено їх вплив на безпековий розвиток національних економік. Надано оцінку безпекового розвитку України в структурі європейського регіонального безпекового комплексу.

Для науковців, викладачів, здобувачів вищої освіти, усіх, хто цікавиться проблемами сучасної міжнародної економічного розвитку.

© **Булатова О.В., Захарова О.В.,
Карпенко О.І., Федоров Е.В.**
2024
© МДУ, 2024

скорочення рівня доходів, падіння інвестиційного попиту, зниження обсягів зовнішньої торгівлі тощо.

3.3. Аналіз соціальних ризиків в системі безпеки розвитку України

Соціальні індикатори є не менш важливими з точки зору формування високого рівня забезпечення економічної безпеки. Згідно розробленого алгоритму проведемо розрахунки було проведено інтегрального виміру соціального ризику.

У таблиці 3.11 представлені індикатори оцінки соціального ризику в динаміці за період 2012-2021 рр.

Таблиця 3.11

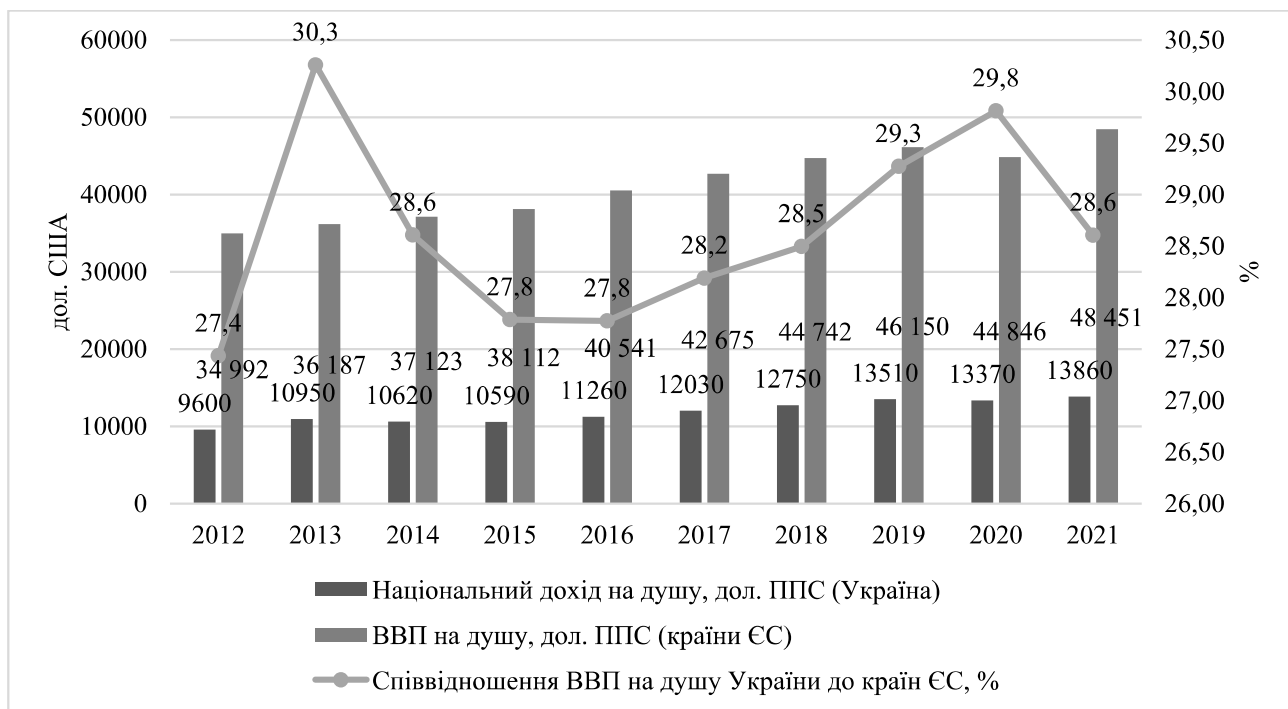
Соціальні індикатори вимірювання ризику

Індикатор	2012	2014	2016	2017	2019	2020	2021
Рівень доходу на душу, дол.		1062	1126	1203	1351	1337	1386
ППС	9600	0	0	0	0	0	0
Рівень доходу, % до країн ЄС	27,43	28,61	27,77	28,19	29,27	29,81	28,61
Рівень бідності, частка населення, що витрачає на день не більше 3,2 дол. США в ППС (2011)	0,2	0,1	0,4	0,3	0,2	0,1	...
Децильна диференціація доходів	4,73	4,58	4,93	5,29	5,44	5,07	...
Рівень старіння населення, частка населення у віці 65+ років	15,63	15,63	15,89	16,16	16,70	16,95	17,31
Рівень навантаження (пенсійного) на працездатне населення, %	22,38	22,52	23,15	23,68	24,80	25,27	25,93
Рівень безробіття молоді, %	17,89	23,65	23,13	18,94	15,43	16,84	16,45
Втрати людського капіталу України від трудової міграції, млрд. дол.	340,9	350,4	333,6	350,2	389,7	411,4	434,7

В цілому індикатори виміру соціального ризику ідентифікують низький рівень благополуччя населення, який

призводить до скорочення внутрішнього споживання та заощадження, поширення бідності; значні та зростаючі нерівномірності в розподілі доходів населення, що також провокують як внутрішню регіональну міграцію, так і зовнішню трудову міграцію, посилюючи втрати національної економіки від міграції.

Щодо рівня доходів на душу населення в паритеті купівельної спроможності, то як свідчать дані рис. 3.8, в Україні цей показник складає 13860 дол. в ППС, що в 3,5 рази нижче середнього показника країн ЄС, що складає 48451 дол. Позитивним фактором є зростання рівня доходів на душу населення, так, за аналізований період рівень збільшився на 44,4%, тоді як для країн ЄС зростання склало 38,5%. Однак, співвідношення практично не змінилось, рівень доходів на душу в ППС в Україні складає лише 27-29% аналогічного середнього показника за країнами ЄС, що є зовсім невисоким рівнем та свідчить про низький порівняно з європейським рівень добробуту населення.

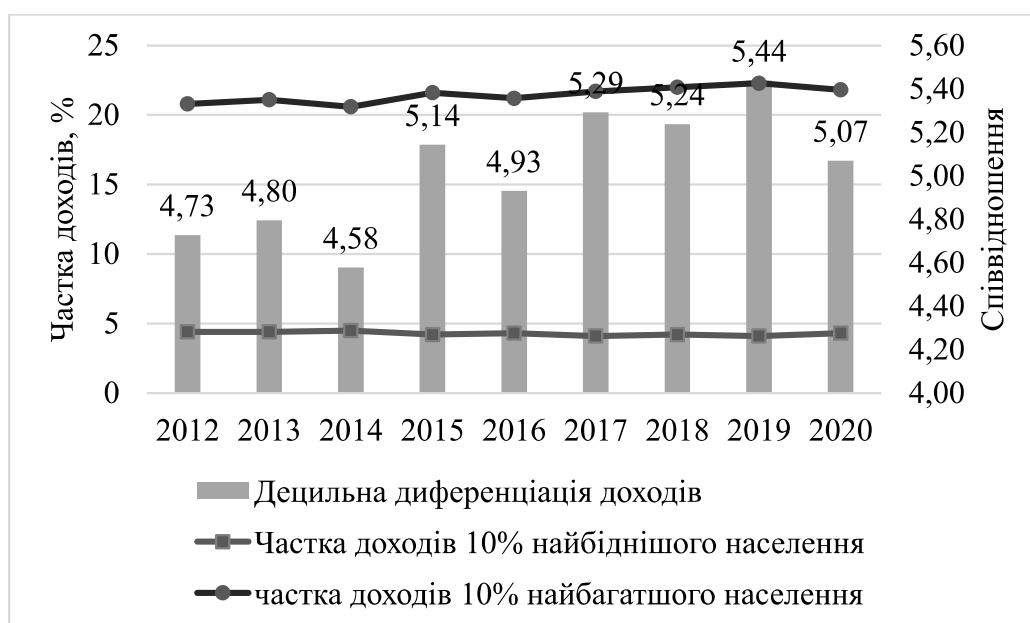
Рис. 3.8. Динаміка показника національного доходу на душу населення України та країн ЄС, дол. ППС

Примітка: розраховано за даними [459]

Щодо показників бідності та нерівномірності розподілу доходів, то якщо вимірювати рівень бідності часткою населення, що живе менш ніж на 3,2 дол. в день (ППС 2011), то

така частка є несуттєвою і складає 0,1% у 2020 р., тоді як в 2015 р. дорівнювала 0,5%.

На рис. 3.9 наведені показники нерівномірності розподілу доходів населення. Дані свідчать, що 10% найбагатшого населення України контролюють 21,8% доходів, тоді як 10% найбіднішого населення – лише 4,3%, ці показники залишаються майже незмінними протягом 2012-2020 рр. Децильна диференціація доходів складає 5,07 за останніми даними та характеризується помірною тенденцією до несуттєвого зростання.

Рис. 3.9. Показники нерівномірності розподілу доходів в Україні

Примітка: розрахунок автора

У системі соціальних вимірників ризику також визначені ряд демографічних індикаторів, бо серед ризиків та загроз безпеці перш за все слід виділяти процеси пришвидшення рівня старіння населення та збільшення частки осіб пенсійного віку, що все більше призводить до зростання демографічного навантаження на працездатне населення, до збільшення соціальних видатків та навантаження на фонд оплати праці. Як наслідок, можливе зменшення розмірів соціальних виплат та їх невідповідність соціальним стандартам, зменшення кількості офіційно працевлаштованих осіб працездатного віку, що призведе до дефіциту трудових ресурсів. На рис. 3.10 наведена динаміка зазначених показників для України, зокрема у порівнянні з країнами ЄС.

Рис. 3.10. Динаміка показників рівня старіння та демографічного навантаження України та країн ЄС

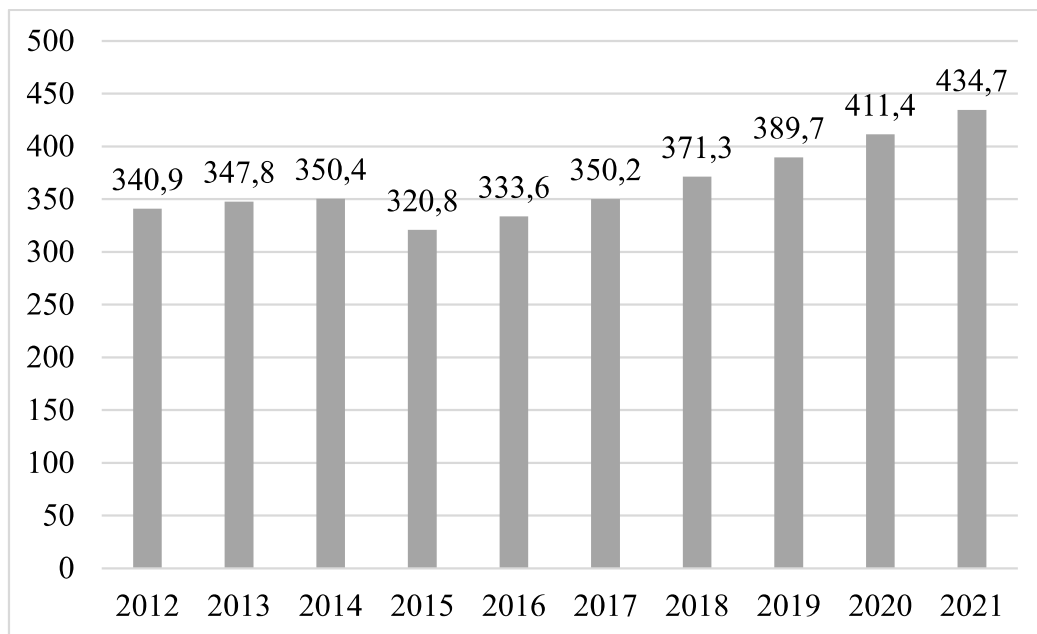
Примітка: розрахунок автора

Для України та країн ЄС показник частки населення в віці понад 65 років перевищує встановлене критичне значення в 7%, що відносить країни до старіючих, причому в середньому по країнах ЄС цей показник складає 21%, що вище рівня в Україні - 17% у 2021 р. Зростання частки пенсіонерів логічно обумовлює процеси підвищення рівня демографічного навантаження на працездатне населення, яке в Україні складає 26%, що на 4% вище рівня 2012 р., тоді як в країнах ЄС цей показник в середньому ще вищий 33% у 2021 р., що на 6% вище рівня 2012 р.

Низький рівень заробітної плати, диспропорції на ринку праці особливо позначаються на вразливих категоріях населення, так, рівень безробіття серед молоді складає в Україні 16,4% (19,3% в країнах ЄС) за даними 2021 р. Позитивним аспектом є тенденція до скорочення показника, зокрема порівняно рівня 2016 р. 23,1% рівень безробіття серед молоді зменшився на 6,7%, але останнє викликано також міграцією молодого населення.

Міграція також є одним з ризиків безпеці та стійкості соціально-економічного розвитку. З урахуванням критерію, що економіка втрачає від міграції у 10 разів більше за показник ВВП на душу населення країни, розрахованого за паритетом купівельної спроможності та враховуючи що за оцінками експертів потенційний обсяг трудової міграції в Україні оцінюється у 4 млн. осіб (16% працездатного населення) [51,

с.25] в дослідженні розраховані втрати людського капіталу України від трудової міграції (рис. 3.11). За даними 2021 р. оцінка річних втрат становить 434,7 млрд.дол. та щорічно зростає зі зростанням рівня ВВП відповідно. Так, порівняно з 2012 р. цей показник збільшився на 27,5%.

Рис. 3.11. Втрати людського капіталу України від трудової міграції, млрд. дол. США

Примітка: розрахунок автора на основі [37]

Як наслідок, зазначені міграційні процеси супроводжується зменшенням можливостей для економічного розвитку внаслідок відтоку за кордон кращої, ініціативнішої, мобільнішої частини трудових ресурсів, особливо – виїзду вчених і фахівців; зменшенням надходжень до бюджету внаслідок скорочення числа потенційних платників податків; погіршенням демографічної ситуації, старіння трудових ресурсів через зменшення частки осіб працездатного та репродуктивного віку, збільшення навантаження на систему соціального захисту тощо.

Результати узагальнення оцінки ризиків за основними соціальними індикаторами представлені в таблиці 3.12.

Таблиця 3.12

Результати розрахунків рівня ризику Ri за соціальними індикаторами

Індикатор	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Рівень доходу, дол. на душу ППС	0	1	1	1	1	0	0	1	0
Рівень доходу, % до країн ЄС	0	1	1	1	0	0	0	0	1
Рівень бідності	0	1	4	0	0	2	0	0	...
Децильна диференціація доходів	1	0	1	0	1	0	1	0	...
Рівень старіння населення, %	0	0	0	1	1	1	1	1	1
Рівень навантаження на працездатне населення, %	0	0	0	1	1	1	1	1	1
Рівень безробіття молоді, %	0	2	0	1	0	0	0	1	0
Втрати людського капіталу України від трудової міграції, млрд. дол. США	0	0	0	1	1	1	1	1	1

*... статистичні дані відсутні

Примітка: розрахунок автора

Як показують отримані результати, зміна більшості індикаторів відбувалася у діапазоні, що є характерним для низького рівня ризику, винятком є зміна показника рівня бідності у 2015 та 2018 рр. та рівня безробіття молоді у 2014 р. Зміна решти індикаторів в різні періоди часу знаходилась в межах 1 групи ризику (низький, прийнятний вплив на рівень безпеки), так в 2013 р. таких індикаторів було 1, 2014 р. – 4, 2015 р. – 4, 2016 р. – 6, 2017 р. – 5, 2018 р. – 4, 2019 р. – 4, 2020 р. – 5, 2021 р. – 4. У результаті агрегування даних відповідно алгоритму розрахований інтегральний рівень соціального ризику, показники якого представлено у таблиці 3.13.

Таблиця 3.13

Розрахунок інтегрального рівня соціального ризику

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
<i>IR</i>	1	5	7	6	5	5	4	5	4
<i>IR</i> (%)	3,13	15,63	21,88	18,75	15,63	15,63	12,50	15,63	16,67
Рівень	низький	низький	низький	низький	низький	низький	низький	низький	низький

Примітка: розрахунок автора

Як показують результати розрахунків, на відміну від економічного ризику, в аналізований період часу рівень соціального ризику оцінюється як низький, при цьому найбільше значення спостерігалось у 2015 р. (21,88%), що на 40% вище рівня попереднього року, у період 2016-2019 рр. спостерігалася тенденція до зниження рівня ризику. У 2019 р. рівень склав 12,5%, що на 43% нижче показника 2015 р. У 2019-2021 рр. виявлено підвищення рівня соціального ризику, що можна розглядати як фактор накопичення додаткових викликів безпеці та стійкості розвитку, особливо від впливом пандемії.

Незважаючи на те, що за отриманими кількісними оцінками, рівень соціального ризику безпеки перебуває в рамках типу «низький ризик», однак, також можна виділити певні закономірності зміни, зокрема такі періоди:

2014-2015 рр. – суттєве зростання рівня ризику внаслідок військової агресії РФ, рівень соціального ризику збільшився в 7 разів порівняно з передкризовим 2013 р. і склав у 2015 р. 21,88%;

2016-2019 рр. – період зростання стійкості соціально-економічного розвитку, посилення безпеки, зниження соціальних ризиків;

2019-2021 рр. – період загострення загроз безпеці соціально-економічного розвитку внаслідок пандемії COVID-19.

Таким чином, сучасне безпекове середовище характеризується достатньо високим рівнем невизначеності та нестабільності, що призводить до неможливості передбачити та спрогнозувати події, явища та зміну процесів, що відбуваються, а отже, потребує постійного удосконалення підходів та інструментів його аналізу, стратегічного планування з метою забезпечення національної безпеки країни, зокрема її економічної складової. Аналіз безпекового розвитку передбачає визначення тенденцій розвитку соціально-економічних явищ та процесів, чинників, що їх обумовлюють, результатів взаємодії суб'єктів міжнародних економічних відносин, що позначаються на рівні стійкості економічного. Зміни параметрів безпекового середовища, які виражаються у відхиленні значень від визначеної траєкторії розвитку чи рівноважного або прогнозованого стану, ідентифікують ризику безпеці розвитку, які їй підлягають оцінці з метою попередження їх перетворення у реальні загрози та за умови вжиття заходів їх трансформації в нові можливості для стійкого

соціально-економічного розвитку суспільства та національної економіки.

Апробація запропонованого інструментарію кількісного оцінювання ризиків дозволила отримати інтегральну оцінку економічного та соціального ризику безпеки розвитку для України та відповідно визначити рівень (тип) ризику та характер його впливу на рівень безпеки. За аналізований період часу рівень економічного ризику був прийнятним з позиції впливу на безпеку, за винятком періоду 2014-2015 рр., в які вплив оцінено як помірний. Рівень соціального ризику оцінено як низький та відповідно вплив на стан безпеки є також прийнятним. Серед економічних індикаторів, що вимірюють рівень ризиків, найвищу оцінку впливу мали рівень інфляції, динаміка курсу гривні та рівень внутрішнього боргу, серед соціальних – рівень бідності та рівень безробіття молоді.